

E. E G A N :
HOSPODÁŘSKÝ STAV RUSÍN-
SKÝCH VENKOVANŮ V UHRÁCH.

—

Е. Е Г А Н :
ЕКОНОМІЧНЕ ПОЛОЖЕНЕ
РУСЬКИХ СЕЛЯН В УГОРЩИНІ.

—

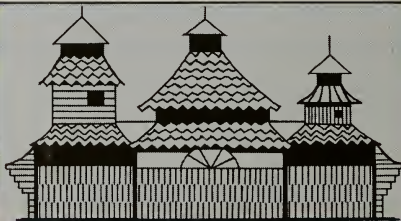
P R A H A 1922.
Nákladem Ústřední jednoty hospodářských družstev
v Praze.

Tiskem Rolnické tiskárny v Praze.

EX
LIB
RIS

PAUL R. MAGOCSI

Е. ЕГАН:

Економічне положенє
руських селян
в Угорщині.

П Р А Г А 1922.

Накладом Ústřední jednoty hospodářských družstev
(Центрального союзу хліборобських кооперативів
в Празі).

Друком Рільничої друкарні в Празі.

E. EGAN:

Hospodářský stav
rusínských venkovanů
v Uhrách.

Přeložil
RUDOLF HŮLKA,
vrchní revident
Ústřední jednoty hosp. družstev.

[1901]

P R A H A 1922.

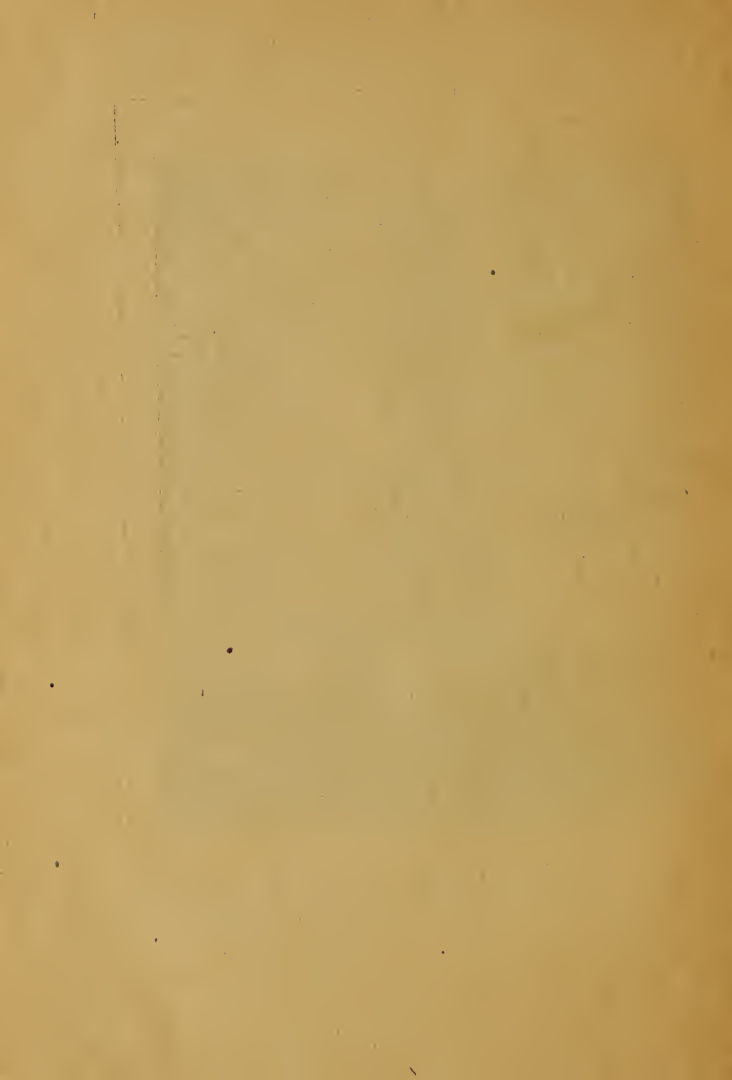
Nákladem Ústřední jednoty hospodářských družstev
v Praze.

Tiskem Rolnické tiskárny v Praze.

Památník Eganův u Dravců.

**Nápis na pomníku, k poctě Eganově
u vesnice Dravců postaveném.**

Maďarsky:

A megváltás eszt Jelét

BOROSTYÁNKŐI EGANEDE,

miniszt. megbizott,

a hegyvidéki nép legőszintébb
barátjának és jótevőjének emlékére
az 1901 szept. 20án vele itt történt.

Haláloskimenetelü baleset helyén,
közadakozásból emelték igaz tisztelői.

Imádkozzunk érte.

(Edelstein Ungvar.)

**Напись на памятнику, поставленім
в честь Егана біля села Дравці.**

На доказ вдячності міністерському
повновласникови

ЕГАНОВИ З БОРОСТЯНКИ,
верховинського люду найліпшому
приятелеви та добродієви в память
на нещасте, яке 20. вересня 1901 р.
постигло його на сім місці а яке
скін'чилося його смертю.

З публичних дарів поставили
його правдиві обожателі.

Молімся за нього!

**Nápis na pomníku, k poctě Eganově
u vesnice Dravců postaveném.**

V překladu z maďarštiny.*)

Na důkaz vděčnosti

EGANOVI Z BOROSTIANKY,

ministerskému zplnomocněnci,

lidu verchovinského nejupřímnějšímu

příteli a dobrodinci

v upomínku na neštěstí,

jež 20. září 1901 na tomto místě

ho stihlo a jež skončilo jeho smrtí.

Z veřejných darů postavili

jeho pravdiví ctitelé.

Modleme se za něho!

*) Originál maďarský viz vpředu.

Передмова перекладчика.

Видаємо ту книжку, як жерело до пізнання відносин на Підкарпатській Русі. Хоч матеріал до неї зібраний урядником мадярського Міністерства рільництва п. Еганом більш чим перед 20 роками, всеж таки порушене в ній питання остає все невірешеним — острим.

Хто знає Підкарпатську Русь, яка в своїй відсталости є консервативна, то мусить признати, що відносини змальовані Еганом не змінилися настільки, щоби і нині не можна їх було уважати вірним образом теперішности. Від часів перевероту всі наші письменники, котрі писали про Підкарпатську Русь завсігди покликувались на це жерело. І дійсно кождий, кому залежало на пізнанню тих відносин, міг особисто переконатися о тім і почути про факти, якби витяті з тої книжки.

Předmluva překladatelova.

Vydáváme tuto knížku jako pramen k poznání poměrů Podkarpatské Rusi. Ač materiál k ní sbírán úředníkem uherského ministerstva zemědělství Eganem více než před 20 lety, zůstává otázka v ní řešená stále akutní.

Kdo zná Podkarpatskou Rus, jež ve své zaostalosti jest konservativní, zajisté přizná, že poměry líčené Eganem se nezměnily tak pronikavě, aby i dnes nemohly býti brány jako posudek stavu přítomného. Pokud bylo od převratu psáno s naší strany o Podkarpatské Rusi, vždy pisatelé odvolávají se na tento spisek. A zajisté každý, komu záleželo na poznání poměrů, osobně mohl se přesvědčiti a slyšeti případy, jako z této knížečky vytržené.

Досліди Егана спричинили деяку акцію зі сторони малярського уряду в напрямі поліпшення матеріального стану люду Підкарпатської Русі і це одною з його добрих сторін, если не беремо під увагу другої сторони цієї акції — маляризації; меморандум є однак рівночасно обжалованням бувших малярських урядів, які о цю країну цілком не старалися а тим самим були причиною матеріального та морального упадку. Зі сторони Егана було висказане грімке слово в справі охорони бідних людей; через його меморандум тягнеться червоно-крівавою ниткою ряд злочинів. При помочи злочинів елемент „купчиків“ так під зглядом торговельним, як і релігійним чим раз більше набував ґрунту під ногами і сили, аж вкінці міг відітхнути спокійно, бо сіть, якою опутав руський нарід була вже досить певна. З вільного колись народу стали вони невільниками в повнім того слова значінню. Сьогодні торговля і промисл є майже виключно в руках жидівських — вони є властителами землі, маєтку — всього. Над славянським народом Підкарпатської Русі нависла темнота — марево грізного нидіння.

Еган у своїй книжці підчеркує ту силу жидівського елементу. Ту силу і могучість,

Šetření Eganovo mělo za výsledek některé akce se strany maďarské vlády, nesoucí se k hmotnému zlepšení bídy podkarp. ruského lidu, jež mohou sloužiti jí ke cti, nehledíme-li ovšem k postrannímu účelu těchto akcí — maďarisaci; memorandum jest však současně obžalobou bývalých maďarských vlád, které o tyto kraje se nestaraly a tím byly příčinou úpadku hmotného a nepřímou i mravního. Se strany Eganovy bylo tu vysloveno mužné slovo pro záchranu lidí ubohých; memorandum jeho jako červená nit táhne se řada zločinů, jimiž z obchodního a snad i náboženského hlediska živel »torhovelníků« pomalu nabýval půdy a moci, až mohl klidně oddechnouti, neboť síť, kterou omotal rusínský lid, byla pevná. Z volného kdysi lidu stali se rabové v plném smyslu slova. Dnes obchod i řemesla jsou téměř výlučně v rukou židovských, jim patří půda, majetek — vše. Nad slovanským lidem podkarpatoruským rozprostírá se tma, příšera hrozivého zániku.

Egan v této knížečce podtrhuje tuto moc živlu židovského. Tu sílu a moc, ne fysickou

— не фізичну і моральну, — а злочинно капіталістичну, чуємо і ми всі, яких доля завела до Підкарпатської Русі по її прилученню до нашої Республіки. Стрічаємося з тими тяжкими відносинами, але стрічаємося також з непорозумінням.

Еган у своїм творі змалював декуди вповні, декуди межі рядками характеристику руського народу. Лише той мігби брати за зле тому народови, хто не возьме під згляд того, кілька століть встоялися ті наші славянські брати проти мадяризації.

Вдяка — тим горам, ті задержали той похід. Гірший ворог об'явився в елементі жидівським, який для своїх матеріальних плянів ужив найганебніших средств — здеморалізував нарід. Призвичаїв його до п'янства — а алькоголь вів за собою і всі дальші степені упадку. Неграмотний чоловік не відчув того підлого наміру, попав в матню і ні звідки не мав підтримки. Інтелігенція, що вийшла з його рядів, відстала від нього, признаватися до своїх рідних уважала за ганьбу.

В таким стані ми перебрали Підкарпатську Русь; кожного щирого робітника, якому присудила доля працювати на Під-

a morální, nýbrž neřestně kapitalistickou, cítíme i my všichni, které po připojení Podkarpatské Rusi k naší republice do Podkarpatské Rusi osud zavál. Na tyto tvrdé poměry narážíme a narážíme také na neporozumění.

Egan ve svém spisku vylíčil, někde plně, někde mezi řádky, charakteristické rysy povahy lidu rusínského. Mohl by zazlívati lidu tomu pouze ten, kdo neuváží, po jaká století odolávají tito naši slovanští bratři maďarisaci.

Dík těm horám, ty zdržely tento postup. Horší však nepřítel objevil se se živlem židovským, jenž ku svým zništným úmyslům použil prostředku nejhnusnějšího — zdemoralisoval národ. Navykl ho pijanství a alkohol nesl s sebou všechny ostatní stupně upadání. Negramotný člověk nevyčítal tento podlý úmysl, upadl v léčku, a nikde nedostalo se mu opory. Inteligence, vyšedší z jeho řad, se mu odcizila a bylo jí hanbou hlásiti se ke svým rodným.

V takovém stavu přejali jsme Podkarpatskou Rus; každého poctivého pracovníka, jemuž přičten byl los pracovati v Podkar-

карпатській Русі, мусить заболіти непорозуміння, а в деяких місцях і ненависть люду, підсичувана потайки з'їдливими наклепами тих, котрі у своєму власному інтересі неможуть бажати, щоби пропали часи, які для них були золотим віком.

Непорозуміння і недовіря мусять бути знищені. Тут виникає питання як се зробити? З праці Егана видно, що він не є прихильником радикального рішення, але бажає повільного розвою. Обставини самі диктують той напрям. Все, що мало статися для піднесення матеріяльних відносин (на інші прямо не натякає), уважає повинністю держави. Однак ту знов виступає з укриття малярська державна думка, ворожа славянським народам, яка диктує знищення инчого народнього чувства, ніж чувство державної малярської приналежности. Наша Республіка може до цілий піднесення матеріяльного, прилучити і славянську любов.

Зміна відносин не є можливою без духового підйому; лише тоді піде з ним рука в руку і господарський поступ. Однак та праця може бути виконана лиш протягом десятиліття. Програма та є намічена. Було би бажано, щоби численні дрібні акції в тому напрямі, були належно зцентралізовані, бо

patské Rusi, zabolí neporozumění a snad místy i nenávisť lidu, živená z úkrytu jedovatým našeptáváním těch, kteří ve svém vlastním zájmu nemohou si přát, aby zmizely doby, jež byly pro ně zlatým věkem.

Neporozumění a nedůvěra musí býti zlomena. A tu naskýtá se otázka, jakým způsobem toho docíliti. V práci Eganově lze pozorovati, že není přítelem radikálního řešení, nýbrž přeje si pozvolný vývin. Poměry samy diktují tento směr. Vše, co státi se mělo na povznesení poměrů hmotných (na jiné přímo neapeluje), uvádí jako povinnost státu. Ovšem zde v pozadí vystupuje zase maďarská státní myšlenka, slovanským národům nepřátelská, a vyhlazení jiného citu národního, než státní příslušnosti maďarské, diktující. Republika naše může k cílům povznesení připojiti i slovanskou lásku.

Změna poměrů není možna bez duševního povznesení a s ním pak ruku v ruce půjde i hospodářský vzestup. Práce tato vykonána může býti však teprve vývinem desítiletí. A program tento je sledován. Bylo by si však přát, aby četným drobným akcím v tomto směru podnikavým, dostalo se náležitého zcentralisování, neboť jenom vzá-

лише взаїмним порозумінням можна планоно працювати а праця буде мати корисний вислід.

Меморандум Егана вийшло в 1901 р. у Львові, яко Ч:21 „Літературно-Наукової Бібліотеки“. Отсей перевід є споряджений після цього видання, а також полишено передмову і житєписний начерк Егана зовсім дослівно, тому що містять в собі цінний матеріал.

Книжку доповнено фотографічною знімкою памятника поставленого в Дравці коло Ужгороду в тому місці, де загадочна куля повалила Егана на землю, на те щоби докінчив життя в Ужгородськїм шпиталю. Рівночасно залучуємо напись з того памятника, що є неначе доповненням передмови первісного львівського видання.

Дозвіл на перевід та видання уділила нам ласкаво і радо Українсько-руська Видавнича спілка у Львові.

„Ústřední jednota hospodářských družstev“ (Центральний Союз хліборобських кооперативів) в Празі виданням тої книжки віддає честь мужови, який перший в Підкарпатській Русі установив програму ко-

jemnou dohodou může býti pracováno plánovitě a práce bude míti pronikavější úspěch.

Memorandum Eganovo vyšlo r. 1901 ve Lvově, jako číslo 21. »Literárně poučné knihovny«. Přítomný překlad pořízen jest dle tohoto vydání a ponechány v něm předmluva i životopisný nástin Eganův v plném znění, poněvadž obsahují cenný materiál.

Knížku doplňujeme snímkem pomníku, postaveného u Dravců blíže Užhorodu na místě, kde vraždící záhadná kule srazila Egana k zemi, aby dodýchal v užhorodské nemocnici. Současně připojujeme nápis na tomto pomníku, což jest jaksi doplňkem předmluvy původního lvovského vydání.

Povolení k překladu a vydání bylo laskavě a ochotně dáno Ukrajinsko-ruským vydavatelským spolkem ve Lvově.

Ústřední jednota hospodářských družstev v Praze vydáním této knihy vzdává poctu muži, jenž první v Podkarpatské Rusi stanovil program družstevní, jímž změněny

оперативну, якою мають бути змінені господарські відносини бідного підкарпатсько-руського люду.

Р. Г.

В Празі в марті 1922.

mají býti poměry hospodářské ubohého lidu
podkarpatoruského.

R. H.

V Praze, v březnu 1922.

Передмова.

Хоч угорські Русини не відділені від нас ніякою неперехідною границею, то про них пишеться в нас дуже мало, а знається ще менше. Причина того цілком зрозуміла: Ненастанна боротьба з нашими найближчими сусідами Поляками коло піднесення нашого народу в Галичині на кождім полі та коло увільнення його з під довгого польського пановання займає увагу всеї нашої свідомої інтелігенції та вичерпує всі наші сили на ту боротьбу. Не диво про те, що в нас по просту нема часу думати тепер про наших братів поза Галичиною. І сей стан мусить тревати доти, доки ми не вибємося на верх, доки не станемо панами на своїй власній землі. Тоді зможемо подумати й про наших закарпатських братів . . .

Předmluva.

Ač uherští Rusíni nejsou odděleni od nás žádnou nepřechodnou hranicí, přece se o nich u nás píše velice málo a ví se ještě méně. Příčina toho jest celkem jasná: Stálý boj s našimi nejbližšími sousedy Poláky o povznesení našeho národa v Haliči na každém poli a vyproštění jeho z dlouhotrvajícího polského panování, vyžaduje všech sil naší veškeré svědomité inteligence a vyčerpává veškeré naše síly na tento boj. Není proto divno, že není u nás nyní prostě času mysliti na naše bratry, bydlící mimo Halič. A tento poměr musí trvati tak dlouho, pokud neprobujeme se navrch, pokud nestaneme se pány ve své vlastní zemi. Tehdy pak bude nám možno vzpomínati i na naše bratry zakarpatské...

Тоді зможемо подумати... Ба, але чи придадуться тоді на що наші думки? Чи буде тоді ще ким займати ся на Угорській Русі? На се трудно тепер відповісти. Ми можемо тут зазначити тільки се, що:

- 1) Інтелігентні угорські Русини втратили цілковито народне почуте і не старають ся підносити народа ні матеріяльно, ні морально, а коли деякі одиниці й роблять се, то або цілком по дитинному, або дуже невміло.
- 2) Інтелігентні угорські Русини втратили також усяке почуте єдності з иншими Русинами, а в першій лінії з нами, Галичанами. Через те вони не вважають потрібним переступати границі Угорщини, заглядати бодай часом до нас, придивляти ся нашому життю, та прищеплювати в себе те, що найдуть у нас корисне. А найшло-б ся вже в нас не одно таке, що й їм придалось би. Та проти їх волі трудно нам що порадити, особливо в теперішніх часах.
- 3) Угро-руські селяне бідніють безнастанно і виходять безнастанно зі своєї батьківщини цілими масами, щоби найти собі ліпшу долю за морем, в Америці (Злучені Держави, Канада, Бразилія). Може прийти отже до того, що за якийсь час вони винесуть ся зовсім, а коли яка їх частина й лишиться, то пропаде для нас, бо по-

Tehdy můžeme mysliti... Budou však potom vůbec platny naše myšlenky? Bude ještě potom někoho, na koho bychom mohli mysleti, na Uherské Rusi? K tomu jest nyní těžká odpověď. Můžeme zde pouze uvést, že:

1. Intelligence uherských Rusínů ztratila vůbec národní cítění a nestará se o povznesení národa ani hmotné ani morální, a kde i někteří jednotlivci pracují v tomto směru, tu práce jejich jest buď vůbec dětinská, neb velice neumělá.

2. Inteligentní uherští Rusíni pozbyli také veškerého citu jednotnosti s druhými Rusíny a v prvé řadě s námi Haličany. Proto oni také neznají potřeby přecházeti hranice Uherska, podívati se aspoň časem k nám, nahlížeti do našeho života a osvojiti si to, co najdou u nás dobrého. A našlo by se již u nás nejedno takové dílo, jež i jim by se hodilo. A proti jejich vůli jest nám těžko dávatí radu, zvláště v nynějších dobách.

3. Uhersko-rusínští venkované chudnou (upadají), neustále a stále celými masami vystěhovávají se ze své rodné země, aby našli si lepší žití za mořem v Americe (Spojené státy, Kanada, Brasilie). Může se státi, že po určité době vystěhují se úplně a zůstane-li jich i nějaká část, bude ztracena pro

тоне в мадярськiм морi, винародовить ся цiлковито. Тодi не тiльки ми, але нiхто вже не зможе їм прийти в помiч . . .

З другого боку все таки проблискує бодай маленька iскорка надiї, що до того не прийде, бодай не так скоро. Мадярське правительство, хоч не прихильне пiднесеню яких небудь славянських народiв, отже й Русинiв, спостерегло, що з таких горожан, якi не можуть навiть оплатити податкiв, йому нема нiякої користи. Воно постановило проте бодай що небудь зробити, щоби трошки пiднести угорських Русинiв. Тому й поставило було окремого свого комiсаря в особi Егана — якого працю тепер друкуємо — що мав виключно займати ся полiпшенем долi Русинiв. Еган вiддав ся цiлковито своїй задачi i зробив уже дуже багато в тiм напрямi — скiльки можна було зробити в такiм короткiм часi одному чоловікови — та на жаль смерть не дозволила йому докiнчити розпочатого дiла. Доси на його мiсци нема нiкого; коли правительство найде на нього вiдповiдного чоловіка, тодi ми можемо мати надiю, що угорськi Русини не пропадуть скоро; коли не найде, або не схоче дальше Русинами займати ся, тодi угорськi Русини цiлком певно загинуть . . .

nás, nebo utone v maďarském moři, odnárodní se úplně. Potom již nejen my, ale nikdo nebude jim moci přispěti ku pomoci . . .

Z druhé strany přece jenom probleskuje aspoň malinká jiskřička naděje, že k tomu nedojde, aspoň ne tak brzy. Maďarská vláda, ač není nakloněna pro povznesení kterýchkoli slovanských národů, a tím i Rusínů, postřehla, že z takových poddaných, kteří nemohou ani zaplatiti daní, nemá užitku. Rozhodla se aspoň něco učiniti pro povznesení uherských Rusínů. Proto ustanovila zvláštního komisaře v osobě Egana, — jehož práci právě předkládáme, — jenž měl za úkol vyšetřiti podmínky k zlepšení života Rusínů. Egan oddal se svému úkolu úplně a udělal již v tom směru mnoho, kolik bylo možno v tak krátkém čase jednomu člověku — žel, smrt nedovolila mu ukončiti započaté dílo. Na jeho místo nebyl ustanoven dosud nikdo; najde-li vláda jemu podobného člověka, možno se nadíti, že uherští Rusíni nezhytnou brzy; nenajde-li podobného, aneb nebude-li míti zájmu o Rusíny, pak uherští Rusíni jistě zahynou . . .

А можна-б при добрій волі поліпшити долю угорських Русинів. Хоч земля, заселена ними, гірська, отже і неврожайна, то можна їх піднести иньшими способами. Купелеві заведеня, яких можна-б позакладати багато на Угорській Русі, бо є для того підстави, принесли-б для околичних селян не малі зарібки. Промислові школи, особливо для виробів із дерева, до чого у населеня є вроджений талан, принеслиб йому також не малу користь. Піднесене ткацтва, годівлі худоби, дробу, молочарство, пасічництво, гончарство і т. и. підпирані правительством, поставилиб також Русинів на ноги. Та се все можливе булоб лише тоді, як би правительсто не тільки підпомагало Русинів, але і приборкало якось їх найбільших визискувачів, Жидів, про що так докладно говорить у своїй праці Еган. Та чи схоче воно зробити се при теперішних обставинах в Угорщині, де Жиди запанували на цілій лїнії — се зов питане, на яке тепер трудно дати відповідь.

Богато річий, піднесених у праці Егана дієть ся також у нас, особливо в горах, між тими нашими Русинами, що сусїдують із угорськими. Ми друкуємо проте отсю книжечку не тільки для того, щоби зазнайомити нашу суспільність із теперішним

Při dobré vůli bylo by možno zlepšiti stav uherských Rusínů. Ač země, kterou obývají, jest hornatá a tím i neúrodná, přece možno je povznésti jiným způsobem. Postavení lázní, jichž bylo by možno na Uherské Rusi založiti mnoho, poněvadž jsou pro to podmínky, přineslo by okolnímu venkovskému lidu nemalých výdělků. Průmyslové školy, zvláště pro výrobky dřevěné, k čemuž v domorodém obyvatelstvu jest vrozený talent, byly by lidu také nemalým ziskem. Povznesení tkalcovství, chovu hovězího i drobného domácího dobytka, mlékařství, včelařství, hrnčičství atd., podporované vládou, postavilo by rovněž Rusíny na nohy. To vše bylo by možné pouze tehdy, když by vláda nejen Rusínům pomáhala, ale i odstranila možnost vykořisťování jich největšími vykořisťovateli, židy, o čemž ve své práci velice důkladně mluví Egan. Bude-li vláda chtíti toto vše udělati za nynějších poměrů v Uhrách, kdy všude opanovali pole židé, jest otázkou, k níž těžko jest dáti odpovědi.

Mnoho z případů v práci Eganově uvedených provádí se také u nás, zvláště v horách mezi Rusíny, kteří sousedí s uherskými. — Tiskneme tuto knížečku ne pouze z toho důvodu, bychom dali na jevo svou spoluúčast na nynějším hospodářském stavu uherských

економічним положенем угорських Русинів, але й тому, щоби звернути її увагу на подібні відносини в нас; їх доконче треба викорінити, коли не хочемо, щоби в найблизшій часі і наші Гуцули, Бойки та Лемки попали в таке положене, як угорські Русини.

В. Г.

Rusínů, nýbrž i z té příčiny, bychom poukázali na podobné poměry u nás; to jest potřebí úplně vykořeniti, nechceme-li, by naši Huculové, Bojkové a Lemkové octli se v tomtéž stavu, jako Rusínové uherští.

V. H.

Кілька слів про автора сеї книжечки.

Автор отсеї книжечки, Едмунд Еган, помер у шпитали в Унгварі дня 20 вересня сього року. Хоч він сам не був Русин і не признавав ся до руської народности, то його імя звязане дуже тісно з Угорською Русею. Сімя покійника походила з Ірландії, а його дід прийшов на початку 19 віку на Угорщину і поселив ся там. Його батько Едвард, що мав крім Едмунда ще й другого сина, Альфреда, купив собі маєток у Бороштянкові, який перейшов опісля в спадщині на синів. Едмунд родив ся 1841 р. в Чакторні, учив ся з разу дома, а гімназьяльну матуру зложив у Сомбатгельській гімназії. Від 1869 — 1871 був практикантом господарства в однім саксонськім маєтку. В 1872 — 1874 учив ся господарства у Відні і Галлі. В 1875 р. був практикан-

Několik slov o autoru této knížečky.

Autor této knížečky Edmund Egan, zemřel v nemocnici v Užhorodě dne 20. března t. r. Ač sám nebyl Rusínem a nehlásil se k rusínské národnosti, jeho jméno spjato jest velice těsně s Uherskou Rusí. Rodina zemřelého pochází z Irska, jeho děd přišel na počátku 19. století do Uher a usadil se tam. Jeho otec Eduard, jenž mimo Edmunda měl ještě druhého syna, Alfréda, zakoupil se v Boroštiankově, kterýžto majetek přešel na syny. Edmund narodil se r. 1841 v Čaktorni, studoval s počátku doma a gymnasiijní maturitu složil na Sombathelském gymnasiu. Od 1869 do 1871 byl hospodářským praktikantem na jednom panství saksonském. V letech 1872 až 1874 studoval hospodářství ve Vídni a v Halle. V r. 1875 byl hospodářským prakti-

том господарства в Чехах, а опісля адміністратором великого маєтку в Прусах. Від 1881 р. заряджував своїм власним маєтком у Бороштянкові (ком. Ваш). В 1883 іменовано його інспектором молочного господарства в Угорщині. Від 1890 — 1897 заряджував маєтком своєї жінки в Прусах. В 1897 р. вернув знов на Угорщину, а коли з почину угорського правительства розпочались заходи над поправою економічного стану угорських Русинів, міністерство іменувало його делегатом для переведення сеї акції, і на тім становищу робив він безупинно до смерти. Акція правительства розтягала ся в разу тільки на Берегський комітат, пізнійше розширилась на Мараморський і Уніський, а поволи мала перейти й на иньші комітати, заселені Русинами, в першій мірі на Земплин. Два роки тому назад виступив Еґан із обширним меморіалом до правительства, де вказав на причину бідноти Русинів і на способи зарадженя злу. В меморіалі виступив він головно проти Жидів, яких між Русинами дуже багато і які й зруйновали їх своїми найріжноріднійшими штучками та обманами. Се наробило Еґанови багато ворогів, особливо між Жидами, панами Угорщини — було причиною інтерпеляції в соймі і предметом

kantem v Čechách a potom administrátorem velkého panství v Prusích. Od r. 1881 vedl vlastní hospodářství v Boroštiankově (župa Vaš). V r. 1883 jmenován byl inspektorem mlékařského hospodářství v Uhrách. Od roku 1890—1897 vedl hospodářství své ženy v Prusku. V r. 1897 vrátil se opět do Uher a když z popudu uherské vlády započaty práce s úpravou hospodářského stavu uherských Rusínů, ministerstvo jmenovalo ho svým zmocněncem k provedení této akce, na níž pracoval do své smrti. Vládní akce měla se vztahovati pouze na území beregské župy, později měla býti rozšířena i na župu marmarošskou a užhorodskou a pomalu měla přejíti i na jiné župy, obydlené Rusíny, a v první řadě na župu zemplínskou. Před dvěma roky předal Egan obšírné memorandum vládě, ve kterém poukázal na příčiny bídy Rusínů i na způsob, kterým bylo by možno zadržeti katastrofu. V memorandu vystoupil hlavně proti židům, jichž žije mezi Rusíny. velice mnoho a kteří zruinovali je nejrůznějšími kousky a podvody. To způsobilo Eganovi mnoho nepřátel, zvláště mezi židy — pány Uherské Rusi — a bylo příčinou interpelace ve sně-

дисциплінарки проти Еґана. Його оправдано, а приданий йому на поміч під напором деяких людців жидівський сторонник прокуратор Фрідріх Паріс мусів уступити. Непорозуміння між Еґаном і його ворогами не покінчились одначе і здається були причиною його смерті, яка до тепер не вияснена. Одні кажуть, що він застрілився вмисно, другі що випадково, иньші що він згинув в наслідок американського поединка. Та як би там не було угорські Русини стратили в ньому щирого свого заступника, а яким тішився він серед них поважанем, видно хоч би з того, що багато їх взяло участь у його похоронах, що єпископ Фірцак зложив удові кондоленційне письмо іменем Русинів та що зараз же по похоронах виринула між Русинами гадка, щоби покійникови поставити пам'ятник, на що й збирають ся складки. Взагалі треба сказати, що цілий теперішній просвітний і економічний рух між угорськими Русинами, який проявився в останніх трьох роках, усі читальні і крамниці, про які не чувано там до Еґана, се його безпосередна або посередна заслуга. І коли на його місце міністерство не найде тепер чоловіка, що хотів би так само щиро і невсипно вести дальше розпочату акцію, то страта

movně a disciplínárky proti Eganovi. Byl ospravedlněn a když přidán mu byl ku pomoci vzhledem k nátlaku kdejakých nečestných individuí židovský straník, prokurátor Friedrich Paris, musil ustoupiti. Nedorozumění mezi Eganem a jeho nepřáteli se neskončilo i tak a zdá se, že byli příčinou jeho smrti, jež do nynější doby není vyjasněna. Jedni říkají, že zastřelil se zúmyslně, druzí, že náhodou, jiní, že zhynul v důsledku losu amerického souboje.

Uherští Rusíni ztratili v něm svědomitého svého zastánce a jaké úcty mezi nimi požíval, vidno aspoň z toho, že mnoho jich zúčastnilo se jeho pohřbu, že biskup Fircak poslal vdově kondolenční dopis jménem Rusínů a že ihned po pohřbu Rusíni pojali úmysl zemřelému postaviti pomník, na který sbírají se příspěvky. Při tom třeba říci, že celý nynější vzdělávací a hospodářský ruch mezi uher-skými Rusíny, objevivší se v posledních třech letech, všechny čtenářské besídky i obchody, o nichž před Eganem tam nebylo slechu, jest jeho bezprostřední neb přímou zásluhou. A nenajde-li ministerstvo nyní člověka, který chtěl by právě tak pilně a vytrvale dále vésti

угорських Русинів буде дуже велика і невіджалувана ніколи.

Для пояснення значіння меморіялу Егана наведемо тут безсторонний голос німецької газети „Vaterland“, яка (исло 54, із 25 лютого 1900 р.) у статі названій „Жидівська мафія¹⁾ в північній Угорщині“ написала в часі, коли на Егана напали Жиди за його меморіал, таке: Угорський міністер рільництва, Дараній, не відкликав міністеряльного свого комісаря Егана за те, що він у Мункачі держав будьто „антисемітський“ відчит про потребу опіки над руським селянством в угорських Карпатах, хоч жидівсько-угорська преса кинулась із цілим завзятем на сего комісаря і на самого-ж міністра (жидівського походженя). Дараній не міг відкликати свого урядника і лишити його без оправданя, наколи не хотів засісти на лаві обжалованих і виявити себе орудем у руках жидівської мафії. Справоздане про економічне положене руських селян північної Угорщини передав Еган своему міністрови недавно. Се урядова студия відносин тамошних селян до Жидів, що наплили до Угорщини з Галичини головно

¹⁾ Мафія = тайне товариство для доконування розбоїв.

započatou akci, bude ztráta tato pro uherské Rusíny velice veliká a nikdy neodčiněná.

Pro objasnění, co znamenalo memorandum Eganovo, uvedeme zde bezprostřední hlas německého listu »Vaterland« (číslo 54. z 25. května 1900), který ve stati pod titulem »Židovská mafie v severních Uhrách« napsal v době, kdy Egana napadli židé pro jeho memorandum, toto: Uherský ministr orby, Daranyi, neodvolal svého minist. komisaře Egana pro řeč, kterou prý ve smyslu antisemitském měl v Mukačevě o nutnosti péče o rusínský venkovský lid v uherských Karpatech, ač židovsko-uherské novinářstvo vrhlo se se vším zápalem na tohoto komisaře i na samého ministra (židovského původu). Daranyi nemohl odvolati svého úředníka a nechatí jej neospravedlněna, nechtěl-li sám usednouti na lavici obžalovaných a státi se zbraní v ruce židovské mafie. Zprávu o hospodářské situaci rusínských venkovanů v severních Uhrách předal Egan svému ministru nedávno. Tato úřední studie vztahů tamějších venkovanů k židům, kteří přitáhli do Uher z Haliče hlavně tratí, která vede na Mukačevo*). Je-

*) V rusínském originále věta tato jest neúplná a nedává smyslu. Přes to přeloženo doslovně. Pozn. překl.

шляхом, що веде на Мункач. Один із фахових літератів і політиків угорських (не реакціонер) так висловився про се справоздане Еґана: „Кажу з чистою совістю, що в житю не мав я в руках лектури, що зворушила би мене більше як справоздане Еґана, хоч справоздавець держав його зо всім обективно і холодно. Він вичислив імена і подав факти. Він не накладав на сей образ ніяких красок. Він оповідав лише, а факти самі за себе говорили і обжалували виноватих. Хто прочитав се справоздане, сей плакав і йому мусіла кров ударити до голови. Він мусів загоріти злістю“.

„Vaterland“ каже дальше: На се справоздане Еґана, предложене міністрови рільництва і иньшим ресортовим членам угорського кабінету, кинула ся північно-угорська жидівська мафія з цілою лютістю. Мафія протестує проти ратункової акції правительства. Щож зробить угорське правительство? Чи воно стерпить, щоби захожі російські і галицькі Жиди зводили дальше руських селян на жебри? Чи проект Еґана уздоровить орґанізм руського селянина? Мабуть розумнійше поводить ся німецьке правительство, що просто зборонює таку

den z odborných literátů a politiků uherských (ne reakcionář) takto vyslovil se o této práci Eganově: »Právím s čistým svědomím, že v životě neměl jsem v rukou četby, která vzrušila by mne více než memorandum Eganovo, ač zpravodaj sepsal je vůbec objektivně a chladně. Podal jména i fakta. Nepřikrašloval tento obraz. On prostě konstatoval a fakta sama za sebe hovořila a obžalovávala vinníky. Kdo pročetl tuto zprávu, ten plakal, a krev musila mu udeřiti v hlavu. Musil zažehřeti hněvem.«

»Vaterland« praví dále: Na tuto zprávu Eganovu, předloženou ministroví orby i jiným odborným členům uherského kabinetu, vrhla se severo-uherská židovská mafie se vši hněvnou silou. Mafie protestuje proti záchranné akci vládní. Co učiní uherská vláda? Či strpí, aby přivandrovalí ruští a haličští židé přiváděli dále rusínské venkovské obyvatelstvo na žebrotu? Či uzdraví projekt Eganův organism ruského venkovana? Určitě rozumněji vede si německá vláda, jež bez výjimky zabraňuje takovéto invasi cizinců

інвазію чужинців на німецьку землю. З чужинцями треба і в Угорщині зробити короткий процес. Проч із сими елементами, що нищать угорських селян! Се розкладовий елемент, ворожий християнській суспільности.

В. Г.

do německé země. S cizinci třeba i v Uhrách udělati krátký proces. Pryč s tím elementem, jenž ničí uherské venkovany! Jest to rozkladný element, nepřátelský křesťanskému občanstvu.

V. H.

Головне жерело теперішньої недолі руського селянства в північній Угорщині лежить у невідповіднім переведеню урбарияльних відносин. Власти, що переводили ті справи, держали ся букви закона, а не узглядняли в нічим господарських потреб селянина. Вони не питали ся з чого сей селянин, привязаний виключно до землі, буде жити? Селянам забрано сіножаті, пасовища і навіть по части ті ґрунти, які вони уживали перед тим як спільну власність.

Більша фідейкомісова власність віддала і віддає свої земельні простори понайбільше в наєм поодиноких підприємцям або наємцям, а ті віднаймають селянам потрібні їм до прожитку і годувлі товару землі, пасовиска і сіножаті за подвійну або потрійну ціну.

Hlavní zřídlo nynější bídy rusínského venkovského obyvatelstva v sever. Uhrách spočívá v nesprávném rozdělení pozemkového majetku. Vláda, která toto prováděla, držela se litery zákona, a nepřihlížela v ničem k hospodářským potřebám venkovana. Neptali se, z čeho ten venkovan, upoutaný jenom k půdě, bude žítí? Venkovanům vzaty louky, pastvíska a i z části ty pozemky, kterých před tím užívali jako společné vlastnictví.

Větší velkostatkáři dávali a dávají své pozemky do nájmu ponejvíce jednotlivým podnikatelům neb nájemcům, a ti pronajímají venkovanům půdu, pastvíska i louky, které potřebují k výživě a ke krmení dobytka, za dvojnásobnou neb trojnásobnou cenu.

Але не лише більша посілість прогрішала ся тяжко супроти селянства. І сама держава чи правительство провинили ся тим, що зовсім не подбали про підстави існування селян у тих околицях. Держава не подбала власне про те, щоби між популярцією і земельним посіданем удержати рівновагу. Селянин животів від біди, доки мав 6 — 10 моргів землі. По роздробленю тих моргів між 4 — 5 дітей, зійшов на жебрака.

Не диво проте, що ціле угорське Підкарпатє заселене тепер хліборобним пролетаріятом, в якого нема відповідних просторів землі, щоби з неї можна вижити. Міг би сей обіднілий селянин найти ще відповідно до кліматичних обставин сих сторін свій прожиток у годовлі товару, але до сего недостає йому ні сіножатий, ні полонин. А винаймити се все може він виключно через посередника, який забирає весь зиск для себе.

Фабричного промислу в сих сторонах нема ніякого. Нема й ніяких копалень. Домашний промисл, що обмежав ся на вовняні вироби для власного ужитку, щез зовсім, бо ніде овець годувати. Селянин купує вже крамничну одіж для себе. Міг

Neprohřešili se však pouze velkostatkáři těžce na venkovanech. I sám stát či vláda provinily se tím, že nestaraly se vůbec o základy existence venkovanů v těchto krajích. Stát nestaral se vlastně o to, aby mezi obyvatelstvem a stavem zemědělským udržel rovnováhu. Venkovan zápasil s bídou, dokud měl 6—10 jiter půdy. Po rozdělení těch jiter mezi 4—5 dětí, stal se žebrákem.

Není tudíž divno, že celé uherské Podkarpátí obydleno jest nyní zemědělským proletariátem, jemuž nepatří odpovídající množství půdy, aby z ní mohl býti živ. Onen ožebračený venkovan mohl by najíti ještě výživu, hledí-li se ku klimatickým poměrům v těch stranách, v chovu dobytka, k tomu však nedostává se mu ani luk, ani polonin.*) A to vše pronajati může výhradně za pomoci prostředníka, jenž všechnen zisk uchvacuje pro sebe.

Tovární průmysl v těch krajích není žádný. Není ani dolů. Domácí průmysl, jenž omezuje se na vlněné výrobky pro vlastní potřebu, upadl vůbec, poněvadž nechovají nikde ovčí. Venkovan kupuje pro sebe oděv v obchodě. Domníval by se snad někdo, že

*) Horská pastviska — pozn. překlad.

би хто думати, що в сих сторонах, забитих дошками від сьвіта, бодай прожиток дешевий. Куди! Як-раз навпаки! До половини зими з'їв кождий господар свої хліборобні засоби, а до жнив жие дорого купленою стравою. За все платить він 8 — 10⁰/₀ дорожше від міської ціни.

На нужду селян складають ся ще й иньші обставини. Як в абсолютній Угорщині (за часів Метерніха і Баха)*) ніхто не дбав про економічні відносини в сих окраїнах, так і тепер, у конституційній ері, наша адміністрація обмежує ся на удержане якогось-такого державного ладу в комітатах, а економічне положене жителів їй байдуже. Власть у комітатах концентрує ся на повітових нотарях. А які з сего висліди? Жонатий греко-католицький сьвященник, з річною платою 200 злр., батько дітий, мусить у значній частині жити з селянина. Єпископ не заїздить в сі глухі сторони. Він і не контролює високости церковних треб. Учитель хоче вигідно жити, а інспектор заїздить до його школи раз на 3 — 8 літ. Нотарь громадський писар, бачить свого „штульріхтера“ **) раз на чверть року і не див-

*) Бувші австрійські міністри.

**) Судія.

aspoň životní potřeby jsou levnější v těch krajinách, odříznutých od světa. Kde pak! Právě naopak! Do poloviny zimy sní každý hospodář své zásoby chlebovin, a do žní jest živ draho koupenou potravou. Za vše platí o 8—10% více, než jsou ceny ve městech.

Bídu venkovanů způsobují ještě jiné příčiny. Stejně jako v absolutistických Uhrách (za časů Metternicha a Bacha*) nikdo nestaral se o hospodářský stav v těch krajích, tak i nyní, za konstituční éry, naše úřady omezují se na udržení jakéhos-takého státního souladu v župách a nestarají se o hospodářský stav obyvatelstva. Výkonná moc v župách soustřeďuje se na obecních notářích. A jaké to má výsledky? Ženatý řecko-katolický kněz, s ročním platem 200 zl., otec dětí, jest nucen ze značné části žíti z venkovana. Biskup nezajíždí v ty odlehlé kraje. Nekontruluje výši církevních potřeb. Učitel chce přiměřeně žíti a inspektor navštěvuje jeho školu jednou za 3—8 let. Notář, obecní písař, vidí svého »štulrichtera«**) jednou za čtvrt

*) Bývalí rakouští ministři.

**) Soudce.

ниця, що він навикне в селі розпоряджати ся по своїй вподобі і самоволі. Богато нотарів дере з народу, що може, і тиранізує селян. В иньших сторонах Угорщини є бодай якась посередна земельна посілість, що може стати взірцем для дрібних селянських господарів. Тут такої посередної власности нема. Тут не дбає ніхто про контролю адміністрації, про школу, дорогу і взагалі про публичні справи. Селянський пролетаріят відданий божій ласці і опіці.

Сі обставини витворили прояву, що в переважно хліборобній Угорщині умирає хліборобний нарід. Руський селянин не бачить цілий рік ні мяса, ні яйця, хиба випе кілька капель молока, а в велико-святочний день, з'їсть кусень житного або пшеничного хліба. Зрештою його поживою є вівсянний ощіпок і — коли не бракие — бульба. Не дивниця, що коли в иньших гірських сторонах бачимо людей рослих, кріпких та здорових, у руськім Підкарпатю подиблемо хиба недокровні марні, пожовклі мари, безсильні, хиткі, нездалі до військової служби, карликоваті, золотушні (скрофулічні), віддані з розпуки п'янству, зниділі, лїнівї та темні.

Розпука бере дивити ся на сей умираючий нарід. Нині можна би навіть пред-

roku a není divu, že navykne hospodařit ve vesnici dle svého uvážení a samovůle. Hodně notářů dře s lidu, co může a tyranisuje venkovany. V jiných krajích Uher jest aspoň jakási střední zemědělská usedlost, jež může býti vzorem pro drobné venkovské hospodáře. Zde takové prostřední usedlosti není. Tu nedbá nikdo o kontrolu úřadů, o školu, o cestu a rovněž i o veřejné záležitosti. Venkovský proletariát vydán jest boží lásce a péči.

Tyto poměry vytvořily stav, že v převážně zemědělských Uhrách umírá zemědělský národ. Rusínský venkovan nevidí po celý rok ani masa, ani vejce, ledaže vypije několik kapek mléka, a v den velikého svátku sní kousek žitného nebo pšeničného chleba. Jinak jeho stravou jest ovesná placka a — když nechybějí — brambory. Není podivné, že, ač v jiných horských krajinách vidíme lidi urostlé, silné a zdravé, v rusínském Podkarpatí najdeme leda nedokrevné chudáky, zažloutlé stíny, vysílené, nepevné v chůzi, nezpůsobilé k vojenské službě, nedorostlé, skrofulosní, oddané ze zoufalství pití, zakrslé, lenivé a nevzdělané.

Velmi bolestno jest dívati se na tento umírající národ. Bylo by možno nyní téměř

сказати день, в якому останній Русин утече з краю. Доси не найшло ся одначе бодай двох-трьох людей, що занялись-би поправою долі сих пролетарів. Не заняли ся, бо й не могли заняти ся, наколи зважимо, що сей бідний та темний нарід на скрізь лише хліборобний, дістав ся в руки найсильнішого і найпроворнішого торговельного елемента в Європі — Жидів.

Початок імміграції сього елемента, що удержуєть ся виключно з торгівлі і з „гешефту“ паде в давну давнину. Але небезпечна його пропорція до тубильців витворила ся доперва в 70-их роках, на що зложились — по моїй думці — дві обставини: угнет російським правительством своїх иньшовірців (розумій: Жидів) і той факт, що чужинці там поселяють ся, де подибують для себе пригідний ґрунт. Богатші Жиди вийшли з Росії за море до Америки і на європейський захід. Бідніші вступили до Галичини, а відти зайшли на Угорщину, а власне на руську територію, де жив економічно підорваний, отже й слабкий нарід, який можна було всесторонно визискати. Як паразити *) кидають ся на слабші орга-

*) Паразити — істоти, що живуть на чужих організмах.

předpověděti den, kdy poslední Rusín uteče ze země. Dosud nenašli se aspoň dva — tři lidé, kteří by opravdově pracovali pro blaho těchto proletářů. Nechopili se práce, neboť také nemohli se chopiti, když uvážíme, že tento ubohý a zaostalý národ, veskrze pouze zemědělský, upadl do rukou nejsilnějšího a nejprohnanějšího obchodního živlu v Evropě — židů.

Počátek vstěhovávání se tohoto živlu, jenž zabývá se výlučně obchodem a »gešeftem«, spadá v dávnou minulost. Nebezpečný však jeho poměr početní oproti původnímu obyvatelstvu vytvořen byl teprve v letech 70tých, na čemž působily — dle mého domnění — dvě příčiny: pronásledování jinověrců (rozuměj židů) ruskou vládou a fakt, že cizinci usazují se tam, kde nacházejí pro sebe příhodnou půdu. Bohatší židé odešli z Ruska za moře do Ameriky a na evropský západ. Chudší vystěhovali se do Haliče a odtud přešli do Uher, a vlastně na rusínské území, kde žil hospodářsky zničený a tudíž i slabý národ, jaký bylo možno všestranně vykořisťovati. Jako příživníci vrhají se na slabší orga-

нізми, так і Жиди-лихварі кинулись на ціле руське Підкарпатте грубою масою, бо там добачили для себе добре поле для визиску. З того часу почала ся завзята борба між руським, темним, простодушним селянином та сьвітовим, хитрим „торговельником“.

В деяких околицях посіли вже ті „торговельники“ (Еган називає їх із причини великої влади Жидів в Угорщині лише сим іменем, а не Жидами) над 50⁰/₀ хлопських земель. Нема ні одної, оселі, хоч би вона складала ся з 8 хат, де би не жив уже хоч один із сих екземплярів, „посередників“ до всего. В центрах більшого руху являють ся вони в значнійшій числі. Приміром у Волівці маємо на 1115 християн 212 нехристів (20⁰/₀); у Сваляві на 1836 християн — 373 (25⁰/₀); в Верецьких на 1836 християн — 639 (42⁰/₀); в Мункачи на 11.000 жителів — 6.000 Жидів (60⁰/₀); в цілім Свалявськім повіті з 56 громадами подибуємо 3.833 нехристів, отже 16⁰/₀ всего населеня.

Вони винаймають майже всі полонини і сїножати більшої посілости і віднаймають їх опісля селянам. Вони держать у своїх руках всі коршми, де розпивають селян і сим підривають їх моральну і материяль-

nismy, tak židé — lichváři — vrhli se na celé rusínské Podkarpatí ve velkém počtu, neboť viděli tam dobré pole ku zbohatnutí. Od toho času datuje se počátek prudkého boje mezi rusínským nevzdělaným, prostodušným venkovánem a světem prošlým, chytrým »obchodníkem«.

V některých krajinách osadili tito »obchodníci« (Egan nazývá je pro velikou moc židů v Uhrách jen tímto jménem a ne židy) již nad 50% selské půdy. Není ani jedné osady, třeba sestávala pouze z 8 chat, kde by již nežil aspoň jeden z těchto exemplářů, »sprostředkovatelů« ve všem. V živějších střediscích jsou ve značnějším počtu. Na př. ve Volovci máme na 1115 křesťanů 212 nekřesťanů — (20%); ve Svaljavě na 1836 křesťanů — 373 (25%); ve Vereckých na 1836 křesťanů — 639 (42%); v Mukačevě na 11.000 obyvatelstva — 6000 židů (60%); v celém svaljavském okrese s 56 vesnicemi odhadujeme 3833 nekřesťanů, t. j. 16% všeho obyvatelstva.

Najímají pro sebe skoro všechny poloniny a louky velkostatkářské a pak pronajímají je dále venkovánům. Mají ve svých rukách všechny krčmy, kde přivykají venkovany pít a tím podrývají jejich morální

ну екзистенцію. Здеморалізований і обідній селянин стає опісля для них певною жертвою. Всі комунікаційні підводи, особливо підводи до вивозу панського лісового матеріалу, чи збіжа, лежать виключно в їх руках. Вони посередничать при всякого рода торговлі, вони торгують поживою, одежею, рільничими знарядями, будівляним матеріалом, ломом камінними, шутром, взагалі — всім.

Маючи всякий „гешефт“ у своїх руках, вони орудують цілим життєм селянина, всім річним його зарібком, всею його будучиною.

Селянин став тут невільник сих „товельників“ у повнім значіню слова.

Найнісша стопа процентова, яку я застав у сих сторонах, виносила 3 зр. від 10 зр., отже 30⁰/₀. Може бути, що деінде процент від позичок менший, але мені про се не звісно. Але скоро лише довжник трохи обідніє, то тутешній лихвар сейчас підтягає процентову струну на 1 зр. тижнево від 10 зр. Місцями процент сей росте до 2 зр. тижнево. В Бергській верховині на лалицькій граници коло Ляторки і в сусідних громадах, торгують люди галицькими безрогами і женуть їх на торги до Мунка-

a hmotnou existenci. Zdemoralisovaný a ochuzený venkovan stává se pak jejich úplnou kořistí. Všechny dopravní prostředky, zvláště vozy pro vyvážení dříví z panských lesů, neb obilí, mají výlučně ve svých rukou. Jsou sprostředkovateli při všelikých druzích obchodu, obchodují potravinami, oděvem, hospodářským náradím, stavebním materiálem, kamennými lomy, štěrkem, vůbec — vším.

Majíce veškeren obchod v rukách, vládou nad celým životem venkovana, nad celým jeho ročním výdělkem, nad celou jeho budoucností.

Venkovan stal se tu nevolníkem těchto »obchodníků« v plném slova smyslu.

Nejnižší míra úroková, jakou shledal jsem v těch krajinách, byla 3 zl. z 10 zl., t. j. 30%. Může býti, že jinde úrok ze zápůjček jest menší, mně však o tom není známo ničeho. Ihned však, jakmile dlužník trochu schudne, zdejší lichvář natahuje úrokovou strunu na 1 zl. týdně z 10 zl. Místy tato úroková míra roste na 2 zl. týdně. V beregské verchovině při haličských hranicích u Lator-ky a v sousedních obcích obchodují lidé haličským vepřovým dobyt看em a ženou jej na

ча. Там платять селяни за 10 зр., позички тижнево правильно 2 зр.

З почину наджупана*) берегського комітату прийшло селянам наше правитель-ство з деякою грошевою помочію. Там давано селянам завдатки на нові пільні збори. За метричний сотнар давано наперед 450 зр. і селянин міг збувати свої плоди по людській ціні. Там лихварі були зневолені трохи попустити довжникам-селянам. В найновіших часах розпорядив також міністер справедливости нагінку за лихварями. Зразу був успіх. Лихварі наполохалися. Але тепер уміють вони вже видобуватись із сеї матні, і то тероризмом. Довжник сам не зробить на них доносу до суду, бо тоді втратив би всякий кредит на будуче. А наколи якого лихваря заденунціює який св'ященник або урядник, то лихварі сейчас або сплять його, або просто убють.

По моїй гадці взяло ся правительство незручно до викорінення лихви. Треба було в кожній околиці винайти головного лихваря і покарати з усякою строгістю. Тимчасом ударено на всіх відразу і через те ослаблено справу. Доноси зроблено явно

*) Наджупан — політичний начальник округи, як у нас староста.

trh do Mukačeva. Tam platí venkované z půjčky 10 zl. týdně pravidelně 2 zl.

Z popudu hlavního župana beregské župy vyšla naše vláda venkovanům vstříc různou peněžní pomocí. Tam dostávali venkované zálohy na novou polní sklizeň. Na metrický cent dávána napřed záloha 4.50 zl. a venkovan mohl odbýti své plodiny za lidskou cenu. Tam lichváři byli nuceni trochu sleviti dlužníkům — venkovanům. V poslední době nařídil také ministr spravedlnosti stíhání lichvářů. Úspěch nastal okamžitě. Lichváři se polekali. Nyní však dovedou se opět vyprostiti z této situace, a to terorismem. Dlužník sám nečiní na ně udání u soudu, neboť ztratil by pak všechnen úvěr pro budoucnost. A když na některého lichváře učiní udání některý kněz neb úředník, tu lichváři okamžitě buď jej vypálí nebo prostě ubijí.

Dle mého domnění vzala vláda vykořeneční lichvy špatně do rukou. Bylo třeba v každé krajině zjistiti hlavního lichváře a se vši přísností ho potrestati. V tom čase však udeřeno na všechny ve stejnou dobu a tím oslaben byl záměr. Udání činěna zjevně (ne

(не тайно), а лихварі звернулись опісля проти донощиків і стероризували їх. Зрештою годі сьвященникам, що живуть окружені Жидами, доносити про все властям, бо на тім тратить опісля повага сих сьвященників.

На скільки нині можна судити, то лихва процвітає тут дальше, лише в иньших видах і тайно. Селянин не признасть ся перед судом, які проценти він платив лихвареві, бо тоді не позичено би йому ні одного крайцаря. Як прийде до ліцитації селянського ґрунту, тоді вже за пізно слідити за лихварем. Зрештою найбільше процвітає тут лихва худобою. Якаж її форма? Ось приклади:

Жид купує пару бичків за 70 зр., і віддає їх до „рівного поділу“ селянинови в ціні 100 зр. По році продає Жид ті воли на спілку з селянином ніби то за 140 зр., хоч тихцем продав їх купцеві за 160 зр., Жид відтягає собі тепер 100 зр. (фалшиву ціну купна), а останніми 40 зр. ділить ся з селянином, що годував тих пару волів цілий рік своєю пашею на своїй оборі. Притім відтягає він селянинови випадковий довг із відсотками так, що спільник селянин одержує звичайно чисте зеро. А що заро-

tajně) a lichváři vrhli se poté na udavače a zterorisovali je. Ostatně není možno kněží, kteří žijí obklopeni židy, referovati o všem úřadům, neboť tím trpí pak vážnost těchto kněží.

Pokud možno nyní posouditi, lichva bují tu dále, jenže v jiných formách a tajně. Venkovan nedozná před soudem, kolik úroků platil lichváři, neboť pak nedostal by úvěr ani jednoho krejcaru. Když dojde k licitaci selského pozemku, tu jest již pozdě pátrati po lichváři. Ostatně nejvíce kvete tu lichva s dobyt看em. Jaká jest její forma? K tomu příklady:

Žid koupí pár býčků za 70 zl. a předává je na »rovný podíl« venkovanovi v ceně 100 zl. Po roce prodá žid ty voly vespolek s venkovánem za 140 zl., ač vlastně tajně prodal je kupci za 160 zl. Žid strhne si nyní 100 zl. (falešnou kupní cenu) a o zbylých 40 zl. dělí se s venkovánem, jenž krmil ty voly celý rok pastvou na svých pozemcích. Při tom strhuje venkovanu případný dluh s úroky tak, že společníku-venkovanovi zbývá obyčejně čistá

бив Жид? Він заробив: 30 зр. при передачі бичків селянинові, 20 зр. як половицю зиску при продажі волів по однорічній годовлі, що найменше 10 зр. як процент від давнішого довгу селянина за всякі віктуали і других 20 зр. при продажі волів, тому що він ті воли продав тихцем купцєви не за 140, а за 160 зр. Разом заробив проте сей „торговельник“ в однім році за 70 зр. капіталу — 80 зр., се значить 115⁰/₀.

Подібно діє ся і при вставлюваню селянам корови. Корова коштувала Жида 35 зр., однакож він віддав її селянинові („вставив“ в його стайню) по ціні 50 зр. В трех роках отелила ся корова три рази. По трех роках веде Жид чотири штуки на торг і продає їх опять по висшій ціні тихцем. Заборок Жида ще більший. За 4 штуки бере він такі гроші, що вложений капітал (35 зр.), приніс йому чистого зиску що найменше 125 зр. Селянин одержує лише кілька золотих, бо доїв три роки корову. В непашнім році мусить іще селянин купити у „свого“ Жида і добродія паші на прогодоване сих чотирох штук, або винаймити у Жида полонину. Інакше може худобина змарніти або згинути, а тоді всю втрату винагороджує Жидови селянин-спіль-

nula. A kolik vydělal žid? Vydělal 30 zl. při prodeji býčků venkovanovi, 20 zl. jako polovinu zisku při prodeji volů po jednoročním krmení, minimálně 10 zl. za úrok ze starého dluhu venkovana za všelijaké potraviny a druhých 20 zl. při prodeji volů, poněvadž prodal ty voly potajmu kupci ne za 140, nýbrž za 160 zl. Najednou vydělal tudíž tento »obchodník« za jeden rok z kapitálu 70 zl. — 80 zl., což značí 115%.

Podobně děje se i při »vstavení«*) krávy venkovanům. Kráva stála žida 35 zl. a přece předal ji venkovanu (»vstavil« do jeho stáje) za cenu 50 zl. Ve třech létech otelila se kráva třikráte. Po třech létech vede žid na trh čtyři kusy a prodá je opět potajmu za vyšší cenu. Výdělek žida jest ještě větší. Za 4 kusy utrží takový obnos, že vložený kapitál (35 zl.) přinesl mu čistého zisku nejméně 125 zl. Venkován obdrží pouze několik zlatek, neboť dojel krávu po tři roky. V roce, chudém na pastvu, musí venkován ještě koupiti u »svého« žida a dobrodince krmivo ke krmení těch čtyř kusů, nebo pronajati od žida pastvinu. Jinak může dobytek zchudnouti neb zhynouti, a tehdy celou ztrátu hradí židovi venkovan-

*) propůjčení — pozn. překl.

ник. Розумієть ся, що за „вигоду“ (за вставлене корови) возить селянин свого добродія по всіх торгах і робить на його ґрунтах за дармо.

З таким селянином-невольником поводить ся угорський „торговельник“ деспотично, по тиранськи. Він кланяєть ся лише перед „горою“, — „долину“ давить немилосерно. Руський селянин дуже боїть ся „свого“ Жида і не важить ся навіть зойкнути. А „свій“ Жид дере „свого“ селянина до самої шкіри. Так, приміром платять у Долішних Верецьких усі земські властители жєнцеви денно 60 — 70 кр. і дають ще три чарки горівки і пачку тютюну. „Свому“ Жидови виходить селянин до жнива за 30 кр., а в деяких сторонах, де нема дворів, діставав селянин за порізане і порубане стоса дров пачку тютюну вартости 3 кр.

Наколи би хто відважив ся нарушити ті відносини (невольництво) між руським селянином і клясою т. зв. „торговельників“, то „торговельники“ готові на все. Вони сейчас порозуміють ся з собою і не перебирають у способах. Сьвященника в Вербязи пустили вони в трех літах три рази з димом за те, що він нажив ся станути

společník. Rozumí se, že za »výhodu« (za »vstavení« krávy) vozí venkovan svého dobrodince po všech trzích a pracuje na jeho pozemcích zadarmo.

S takým venkovánem — nevolníkem — zachází uherský »obchodník« despoticky, tyransky. On sklání se pouze před »horou« — »spodinu« dává nemilosrdně. Rusínský venkovan bojí se velice »svého« žida a neodvážá se ani se ozvati. A »svůj« žid dře »svého« venkovana do samé kůže. Tak na příklad platí v Dolních Vereckých všichni majetníci půdy ženci denně 60—70 kr. a dávají ještě tři kalíšky kořalky a páček tabáku. »Svému« židovi pracuje venkovan ve žních za 30 kr. a v některých krajinách, kde není dvorů, dostává venkovan za pořezání a rozštípání hranice dříví páček tabáku v ceně 3 kr.

Jestliže odvážil by se někdo porušiti tento stav (nevolnictví) mezi rusínským venkovánem a třídou tak zv. »obchodníků«, tu »obchodníci« hotovi jsou ku všemu. Okamžitě dorozumějí se mezi sebou a nevybírají ve způsobech. Kněze ve Verbjaži vypálili ve třech letech třikráte proto, že odvážil se zú-

до ліцитації полонини, що доси була в жидівських руках. Св'ященникови в Дол. Верецьких загрозили за ліцитацію сіножатий підпалом, а коли він' обезпечив усе своє майно від огню, то „торговельники“ пімстилися на нїм сим способом, що в ночі повирізували чотиром його коням язика. З Галичини привозять багато кльоців до тартаку в Волівці. Частина візників ставала не в Жида в коршмі, але в руського селянина в Ляторці на попас. За те спалено небавом сего селянина. В Марама-роськім комітаті заложено минулого року в деяких селах задаткові каси і крамниці на лад галицьких. Щож стало ся? Про се дізнали ся „торговельники“ і сейчас вислали двох своїх людей до руського св'ященника в Долішній Бистрі (що станув на чолі сеї селянської організації) з представленем, щоби він сейчас залишив свою роботу. Св'ященник засміяв ся і заявив що крім него ще иньших 10 людей трудить ся над сим ділом, і що проте його виступлене з організації не спинило би діла. Невдовзі потім підпалено обійсте сего св'ященника на чотирох углах і він утратив весь свій необезпечений маєток. Деканови з Долішних Верецьких поручив міністер рільництва списати в своїм деканаті число худоби селянсь-

častniti se licitace poloniny, jež dosud byla v židovských rukách. Knězi v Dolních Vereckých pohrozili výpalem pro zúčastnění se dražby louky a když pojistil všechno své jmění proti ohni, tu »obchodníci« pomstili se mu tím způsobem, že v noci vyřezali čtyřem jeho koňům jazyky. Z Haliče dováží se mnoho kmenů do pily ve Volovci. Část povozníků nestavěla se k odpočinku v krčmě židovské, nýbrž u rusínského venkovana v Latorci. Proto v krátké době vypálen byl tento venkován. V marmarošské župě byly založeny v minulém roce v některých vesnicích závdavkové spořitelny a obchody dle vzorů haličských. Co se stalo? O tom dozvěděli se »obchodníci« a ihned vyslali dva své lidi k rusínskému knězi v Dolní Bystré (jenž stál v čele této selské organisace) se žádostí, aby ihned zanechal své práce. Kněz se usmál a sdělil, že kromě něho ještě 10 jiných lidí pracuje na tomto díle a že tudíž jeho vystoupení z organisace nemělo by účinku. Nedlouho potom podpáleno obydlí tohoto kněze na čtyřech stranách a on přišel o veškeren nepojištěný majetek. Děkanovi z Dolních Vereckých dal

кої і подати до відомости правительства простори полонин і сіножатий, які є в селянських руках. Декан їздив від села до села в серпни 1898 р., і списував селянські потреби. Під кінець жовтня явились „торговельники“ у декана і радили йому добрим способом залишити сю роботу, бо може найти ся хтось (?) такий недобрий, що міг би декана за те підпалити. Декан мусів у слід за сим зректи ся своєї задачі. Сьвященник у Сускові вислав перед двома тижнями просьбу до своїх властей, щоби його чим скорше перенесено на иньшу парохію, тому що він тут непевнений ні свого, ні своїх дітий життя. І сей сьвященник належав випадково до сих, що доніс до суду про лихварів у своїм селі, а від кількох літ доставляв ураз із громадою матеріял до будови комітатської дороги.

Можна би навести ще багато прикладів в яких ті „торговельники“ станули в простій суперечности до інтересів держави і державних урядників.

В унїварськім комітаті удержує держава, в Турї-Реметі розплодову кінську стайню. Не посідаючи власних сіножатий мусить стайня купувати сіно і овес. Але доставу мають у своїх руках виключно „тор-

ministr zemědělství příkaz, aby sepsal ve svém děkanátu počet dobytka venkovanů a sdělil vládě rozlohu polonin a luk, které jsou v držení venkovanů. Děkan jezdil od vesnice k vesnici v srpnu r. 1898 a sepišoval potřeby venkovanů. Koncem října objevili se u děkana »obchodníci« a radili mu, aby po dobrém zanechal tohoto díla, neboť může se najíti kdosi(?) tak špatný, že by za toto mohl děkana vypáliti. Děkan v důsledku toho musil se zříci svého úkolu. Kněz v Suskově podal před dvěma týdny žádost ke svým úřadům, aby byl co nejdříve přesazen na jinou faru z toho důvodu, že není tam bezpečen ani svým, ani svých dětí životem. I tento kněz náležel právě k těm, že podal udání k soudu na lichváře v jeho vesnici, a po několik let dodával společně s obcí materiál ku stavbě župní silnice.

Bylo by možno uvésti hojně příkladů, kde »obchodníci« byli v přímém odporu ku zájmům státním i státních úředníků.

V užhorodské župě udržuje stát v Turja-Remeti, plemennou koňskou stáj. Nemajíc vlastních luk, musí stáj kupovati seno i oves. Dodávku mají však ve svých rukou výhradně »obchodníci«. V poslední době podali si

говельники“. В найновіших часах подали вони собі руки і змовились доставляти стайні 100 кільо вівса лише по 8 зр. Команда в Дебреціні, що орудує стайнею в Турі, була змушена спроваджувати овес аж із Дебреціна, що опять походив не від приватних доставців, тільки від збожевих купців, але по ціні 6·20 зр. При винаймі пропінації в Волівці і сусідних селах берегського комітату не важив ся ніхто стати до ліцитації, бо всі боялись шинкаря, що від літ винаймає сю пропінацію. Вислід був такий, що ерар, аби покінчити справу, мусів Воловецький повіт злучити з Мункачівським.

Наколи ся кляса „торговельників“ важить ся так виступати проти державних урядів і урядників, то можна собі представити, з якою тиранською самоволею виступає вона проти сільських громад, де писар чи судія просто підлягають сим „торговельникам“, або де „торговельник“ сам є судиею, або належить до кружка селянських визискувачів.

Ті „торговельники“ сповняють свої обовязки супроти держави дуже слабо, недостаточно. Я не стрінув доси таких, що були би угорськими горожанами, хоч вони тут

ruce a smluvili se dodávati stáji 100 kg ovsa jen po 8 zl. Velitelství v Debrecíně, jemuž podléhá stáj v Turji, bylo nuceno dovážeti oves až z Debrecína, jenž pocházel opět ne od privátních dodavatelů, nýbrž od obchodníků obilím, ale za cenu 6.20 zl. Při pronájmu krčmy ve Volovci a okolních vesnicích beregské župy, neodvážil se nikdo účastniti se licitace, neboť všichni báli se krčmáře, jenž odedávna tuto krčmu najímá. Výsledek byl takový, že erár, aby skončil záležitost, musil okres volovecký sloučiti s mukačevským.

Jestliže tato třída »obchodníků« odvažuje se tak vystupovati proti státním úřadům i úředníkům, možno si představit, s jakou tyranskou samovůlí vystupuje proti obecním úřadům, kde písař či soudce prostě podléhá těmto »obchodníkům«, nebo kde »obchodník« sám jest sudím, nebo náleží do kroužku vykořisťovatelů venkova.

Tito »obchodníci« plní své povinnosti vůči státu velice slabě, nedostatečně. Já nepoznal jsem dosud takých, kteří byli by uherskými státními občany, ačkoliv tu bydlí

сидять уже довший час. Знаю численні випадки, що багатші „торговельники“ залягають по два і більше років з податками в надії, що удасть ся їм їх не заплатити. А як зручно вони уміють відтягнутись від військової служби! Вони калічать себе, або натирають части тіла їдкими смаровилами, щоби при бранці перепастися як неспосібні до війська. Усуване від військової служби приходить їм тим легше, що метрики уродження ведуть ся дуже недбало. За старшого 20-літнього брата ставить ся до бранки молодший 15-літній, а старший гуляє тимчасом за границею. Близькість галицької границі е їм дуже на руку. Богатші „торговельники“ наймають бранців і посилають їх під своїм іменем родинним до бранки до Галичини. За Петра ставляє ся Павло, розуміє ся якийсь німий, кретин або горбаль, нездалий до війська.

Підкупство урядів і судів се тут так буденне діло, що рідко коли селянин у справі з Жидом прийде до свого права. Кожного уміють вони підкупити. Непідкупного тероризують навіть погрозою смерти.

Повітовий судія в Долішних Верецьких розповідав мені перед кількома тижнями, що він не важив би ся без стрільби вече-

již delší čas. Znam přesné případy, že bohatší »obchodníci« otálejí dva i více let s placením daní, doufajíce, že podaří se jim je nezaplatiti. A jak dovedně dovedou vyhnouti se vojenské službě! Mrzačí se, nebo natírají části těla žíravými mastmi, aby při odvodu proklouzli jako nezpůsobilí do vojska. Vyhýbání se vojenské službě jest jim tím lehčí, jelikož matriky o narození vedou se velice nedbale. Za staršího 20letého bratra staví se k odvodu 15letý, a starší baví se v tom čase za hranicí. Blížkost haličské hranice jde jim velice na ruku. Bohatší »obchodníci« najímají brance a posílají je pod svým jménem rodinným k odvodu do Haliče. Místo Petra dostaví se Pavel, rozumí se nějaký němý, kreten nebo hrbáč, nezpůsobilý k vojsku.

Podplácení úřadů a soudů jest tu tak obvyklým, že zřídka venkovan ve při s židem dosáhne svého práva. Každého dovedou si koupiti. Toho, jenž nedá se podplatiti, terorizují i vyhrůžkou smrti.

Okresní soudce v Dolních Vereckých sdělil mně před několika týdny, že neodvážil by se bez střelné zbraně večer vyjít za

ром вийти за місто. В дорозі на візку держить він заєдно стрільбу між колінами. А мушу ще замітити, що сему судії відобрано карні справи. Звісного „торговельника“ з Волівця судить завсїгди судия делегований з Береґсасу, а то на приказ висших властей. Свалявський старший судия звісний зі своєї справедливости і енергії. Нарід обожає його і любить. Він дбає про справи тубильців. Але на його жите важили „торговельники“ вже два рази. В роздільських сутках зачаїлись на него і були би й убили, колиб випадково иньші люди не задержали його силою в чарді Данила.

„Торговельник“ певний завсїгди, що виграє справу в суді. Ось приклад: Перед роками зайшов тутешний лісничий в фідейкомісних добрах, вірний старий слуга, до того богатший чоловік, до склепу в Сваляві, щоби купити кільо шроту. Не маючи з собою гроший, взяв він шріт на борг за 30 кр. Вернувши домів, занедужав випадково і по тижни помер. Умираючи зробив при свідках завіщане і сказав виразно, що не має ніяких довгів крім 30 кр. за шріт у згаданого купця. В десять днів по його смерти явилась у вдовиці урядова комісія з купцем зі Сваляви і зафантувала за фальшивий довг небіщика в сумі 200 зр. части-

město. Při cestě na voze drží vždy střelnou zbraň mezi koleny. A musím ještě podotknouti, že byla mu vzata moc soudní v trestních případech. Všeobecně známého »obchodníka« z Volovce soudí vždy soudce, vyslaný z Beregsázu, a to na příkaz vyšších úřadů. Svaljavský starší soudce jest všeobecně znám svou spravedlností a energií. Lid ho zbožňuje a miluje. On stará se o záležitosti usedlíků (domorodců). O jeho život však ukládali »obchodníci« již dvakráte. V horské soutěsce číhali na něho, a byli by ho i zabili, kdyby náhodou jiní lidé nebyli ho násilím zadrželi v krčmě Danilově.

»Obchodník« jest vždy jist, že vyhraje svou záležitost u soudu. K tomu příklad: Před lety zašel zdejší lesník na fideikomisioním statku, věrný starý sluha, a k tomu bohatší člověk, do krámu ve Svaljavě, aby koupil kilogram šrotu. Nemaje s sebou peněz, vzal šrot na dluh za 30 kr. Přišed domů náhodou náhle onemocněl a za týden umřel. Umíraje sdělal za účasti svědků závěť a výslovně sdělil, že nemá žádných dluhů kromě 30 kr. za šrot u výše jmenovaného obchodníka. Deset dní po jeho smrti objevila se u vdovy úřední komise s obchodníkem ze Svaljavy a zabavila část pozůstalosti ve výši falešného dluhu nebožtíka v obnosu 200 zl.

ну спадщини. Справа пішла перед суд, купець поставив своїх сьвідків, сьвідків вдовиці не допущено, а кінець був такий, що суд присудив купцеви 200 зр. з процентами, а вдовиця заплатила кошти процесу і кару за те, що в своїм часі урядову комісію викинула за двері. Нарід трепеще на вид „торговельника“.

Рабунки і обвішуване зрабованих осіб є тут чимсь звичайним. У всіх випадках провірено, що злочину допустили ся „торговельники“. Між Русинами було в останніх десятках літ лише два розбишаки, з яких один, Володимир, сидить за убийство від 4 літ у криміналі. Число підпалачів, розбишак та злодіїв із кляси „торговельників“ доходить до кількох соток.

Старший командант кошицької жандармерії, куди належать комітати Берегський, Уніварський і інші, заявив мені минулого тижня, що публична безпечність zagrożена в сих комітатах лише зі сторони сих захожих елементів. Руський селянин спокійний і як би не ті „торговельники“, то в цілій охресности не треба би ні одного постерунку жандармів. Нарід руський, каже, побожний і богобоязливий. Я се провірив сам своїм досьвідом. Я обовязую ся цілий

Záležitost přišla před soud, obchodník postavil své svědky, svědci vdovy nebyli připuštěni, a konec byl takový, že soud přiřkl obchodníkovi 200 zl. s úroky, a vdova zaplatila náklady procesu i pokutu za to, že svého času úřední komisi vykázala za dvěře. Národ třese se před »obchodníkem«.

Olupování a věšení oloupených osob jest tu čímsi obvyklým. Ve všech případech zjištěno, že zločinu dopustili se »obchodníci«. Mezi Rusíny byli v posledních desítiletích jen dva lupiči, z nichž jeden, Vladimír, sedí již 4 léta ve vězení pro vraždu. Počet žhářů, lupičů a zlodějů z třídy »obchodníků« dostupuje kolika set.

Starší velitel košického četnictva, kam náleží župy beregská, užhorodská a jiné, sdělil mně minulého týdne, že veřejná bezpečnost v těch župách ohrožena jest jen se strany přistěhovalých živlů. Rusínský venkovan jest pokojný a kdyby nebylo těch »obchodníků«, v celém okolí není potřebí ani jediné četnické stanice. Národ rusínský — říká — jest pobožný a bohabojný. K tomu přesvědčení dospěl jsem sám vlastní zkušeností. Zaručuji se po celý rok choditi beze zbraně po

рік ходити без зброї по всіх полонинах, лісах та дебрах, розуміє ся під умовою, що не стрінусь із „торговельником“. Сі зайти трівають лише людей, а тероризуючи все населене, панують над ним. Вони тут безмежні пани.

Банк або задаткова каса не в силі тут оперувати. Два чи три рази пробовано тут заводити позичкові каси, щоби людям подавати дешевий кредит. Але „торговельники“ сейчас змовились і всіх довжників каси знищили материяльно. А як прийшло потім до ліцитації довжника, то не явив ся ні один купець на майно довжника і позичкова каса втратила свою позичку. Гроші можна тут позичати лише у „торговельника“, розуміє ся на лихву. „Торговельник“ позичає гроші без ризика. Селянин попадає в першу залежність від такого вірителя при „вставляваню“ худоби на половицю зиску. Ся худоба покриває вже можливу втрату вірителя. Часом сам селянин берє таку худобу з рук „торговельника“, але по більшій часті „торговельник“ всякими обіцянками наклонює селянина до сеї будьто корисної спекуляції. Коли селянин припадком веде ся легкодушно, то „торговельник“ навідує ся до него дуже часто і пильнує його, щоби не змарнував вставленої шту-

všech poloninách, lesích a roklich, rozumí se pod podmínkou, že nepotkám se s »obchodníkem«. Tito přivandrovalci straší jen lid a terorisují všechno obyvatelstvo, panují nad ním. Jsou tu bezmeznými pány.

Banka nebo spořitelna nemůže zde pracovati. Dvakráte či třikráte udělány pokusy uvésti zde v život záložny, aby lidu poskytnut byl levný úvěr. »Obchodníci« však okamžitě se smluvili a zničili hmotně všechny dlužníky záložny. A když pak došlo k licitaci dlužníka, neobjevil se ani jeden kupec na jmění dlužníka a záložna přišla o svou půjčku. Peníze možno si tu vypůjčiti pouze od »obchodníka«, rozumí se, že za lichvářských podmínek. »Obchodník« půjčuje peníze bez rizika. Venkovan upadá v závislost od takového věřitele po prvé při »vstavení« dobytka na polovinu zisku. Tento dobytek kryje již možnou ztrátu věřitele. Časem venkovan běře takovýto dobytek z rukou »obchodníka« sám (ze své iniciativy), větším dílem však »obchodník« nakloňuje venkovana všelijakými sliby k této zdánlivě výhodné spekulaci. Když náhodou venkovan vede si lehkomyšlně (nedbá o dobytek propůjčený), »obchodník« navštěvuje jej velmi často a střeží jej, aby

ки. Такою худобою не сьміє селянин їздити ні на торги, ні в поле. Буває, що й до плуга не вільно йому впрягати вставленого вола. По продажу вставленої худоби обчислює торговельник із селянином, а на випадковий довг велить собі зараз вписувати вексель або т. зв. тратку. При другім обрахунку наріс звичайно довг. Тоді „торговельник“ продає движиме майно селянина, а як сего за мало, то частину ґрунту інтабулює на себе. Така процедура продовжаєся кілька літ, віритель обмотує свого довжника що раз новими грошовими інтересами худобляними, а за третім вставленим худоби переходить звичайно ціле недвижиме майно на „торговельника“. Буває й так, що торговельник не переписує набутого господарство навіть на своє імя, а селянин платить за него ще ґрунтовий і домовий податок.

На сїм місци завважу, що хоч як був би бідний будучий „торговельник“ зразу, зайшовши з Галичини чи Росії до Угорщини, — він жие просто з милостині своїх одновірців — то таки не занедбує образования своїх дїтей. В глибокій Верховині, де в руських селах крім сьвященника та учителя нема звичайно ні одного письменного чоловіка, удержують „торговельники“ на

kus vstavený nezničil. S takovým dobytkem nesmí venkovan jezdit ani na trhy, ani do pole. Stává se, že není mu dovoleno »vstaveného vola« ani zapřahati do pluhu. Po prodeji dobytka vstaveného účtuje obchodník s venkovánem, a na případný dluh káže sobě vystaviti ihned směnku nebo t. zv. »tratku«. Při druhém súčtování vzrostl obyčejně dluh. Tehdy »obchodník« prodá movité jmění venkovana, a nedostačuje-li to, část pozemku nechá připsati v pozemkových knihách na sebe. Taková procedura prodlužuje se na kolik let, věřitel omotává svého dlužníka po každé novými peněžními spekulacemi s dobytkem, a po třetím případě vstavení dobytka přechází obyčejně celý nemovitý majetek na »obchodníka«. Stávají se případy, že obchodník získané hospodářství nepřevéde na své jméno, a venkovan platí za něho ještě pozemkové a domovní daně.

Na tomto místě podotknu, že, ač s počátku jako bídný budoucí »obchodník«, jenž přišel z Haliče neb z Ruska do Uher, živ jest prostě z darů svých souvěrců, nezanedbává přes to vyučování svých dětí. V zapadlé verchovině, kde v rusínských vesnicích kromě kněze a učitele není obyčejně ani jednoho člověka znalého písma, vydržují si »obchodníci«

свій кошт покутних учителів, т. зв. „бохерів“. Ті ходять від хати до хати, збирають жидівську молодіж, від чотиролітних почавши, і учать її віри, читати, писати і головно рахувати. Таке водить ся в околицях Унгвара і в цілім Марамороськім комітаті. В Марамороськім Сиготі відбуває ся навіть два рази в рік „торг“ на сих бохерів.

Скоро лише лихвар набув собі тут і там кілька селянських господарств поданим повисіше способом, а всіх разом управляти він не в силі — тоді обезпечує він господарські будинки від огню. Невдовзі потім підпалює сам ті обезпечені предмети, ховає в карман грошеве відшкодоване, а ґрунт віднаймає опять селянам. Деякі „торговельники“ були вже так добре звісні угорським асекураційним товариствам із того ремесла, що їх жадна асекурація не хотіла приймати. Вони мусіли проте обезпечати свої недвижимости в заграничних асекураційних товариствах. Деякі „торговельники“ забогатіли навіть з сего ремесла і живуть нині по містах із цілим комфортом.

Чужинець, що вперше зайде в руське село, не завважить зразу убожества тамошніх селян¹⁾. Бо хоч в деяких централь-

¹⁾ Еґан помиляєть ся тут. Не треба аж випитувати в селі про відносини, аби на перший

na svůj náklad pokoutní učitele, t. zv. »bochery«. Ti chodí od chaty k chatě, sbírají židovskou mládež od 4letých počínaje, a učí je víře, čtení, psaní a hlavně počítání. Tak děje se v okolí Užhorodu a v celé marmarošské župě. V Marmarošské Sihoti koná se obyčejně dvakrát do roka »trh« na tyto bochery.

Jakmile jen lichvář získal shora vylíčeným způsobem tu i tam několik selských hospodářství a všechny současně nemůže řídit — tehdy pojišťuje hospodářská stavení proti ohni. Zanedlouho potom podpaluje sám ty pojištěné předměty, schová do kapsy peněžní odškodnění a pozemek pronajímá opět venkovanovi. Někteří »obchodníci« byli již tak dobře známi uherským pojišťujícím společenstvem pro toto řemeslo, že jich nechtěla žádná pojišťovna přijmouti. Musili proto pojišťovati své nemovitosti u zahraničních pojišťovacích společností. Někteří »obchodníci« zbohatli tímto řemeslem a žijí nyní ve městech s celým komfortem.

— Cizinec, jenž po prvé přijde do rusínské vesnice, nevidí v prvním okamžiku ubohosti tamních venkovanů.*) Neboť ač v některých

*) Egan se tu mýlí. Není potřebí ve vesnici teprve vyšetřovati poměry, aby na první pohled

них селах (при головних шляхах) „торговельники“ становлять вже четвертину або третину населення, а місцями навіть половину, то в глибокій Верховині займають вони три до п'ять хат. В селі треба роздивитись і розслідити маєткові відносини селян, та аж тоді покаже ся, що третина, половина або й більша половина селян не має вже ніякої земельної власности, бо вся їх земля перейшла в руки 2 — 3 „торговельників“. Селяни живуть лише в комірнім, а землю віднаймають від „торговельників“. Ні худоба, ні збіжжя, ні сіно не належать до них, хоч вони коло того всего ходять. Їм відпускає „торговельник“ лише малу пайку на прожиток, решту бере собі.

Весь господарський інвентар такого „торговельника“ складає ся в селі в одній великій шопи, де зложена кукурудза. З величини такої шопи можна пізнати, кілько селянських ґрунтів проковтнув уже сей „торговельник“. Сам він цілий рік не бере ся до ніякої пільної роботи. Його робота лежить у тім, що в осени розкаже „своїм“ селянам: „Тепер звозіть „мою“ кукурудзу!“

Хто з захожих побачить у селі худо-

погляд не завважати бідности угроруських селян. Вона така велика, що мусить сама кожному впасти в очи, навіть без його волі. В. Г.

větších vesnicích (při hlavních tepnách) »obchodníci« opanovali již čtvrtinu nebo třetinu obyvatelstva, a místy i polovinu; v hluboké verchovině (horách) mají již tři až pět chat. Ve vesnici třeba rozhlédnouti se a vyšetřiti majetkové poměry venkovanů, a teprve tehdy ukáže se, že třetina, polovina anebo i více než polovina venkovanů nemá ničím pomezí, než zemědělského majetku, neboť všechna jejich půda přešla do rukou 2—3 »obchodníků«. Venkované žijí jen v nájmu, a půdu najímají od »obchodníků«. Nepatří jim ani dobytek, ani obilí, ani seno, ač kolem toho všeho chodí. Jim ponechává »obchodník« pouze malý díl na živobytí, zbytek zabírá pro sebe.

Všechn hospodářský inventář takového »obchodníka« ve vesnici skládá se z jedné veliké boudy, kde jest složena kukuřice. Z velikosti takové kolny možno poznati, kolik selských pozemků uchwátí již tento »obchodník«. Sám po celý rok vůbec těžce nepracuje. Jeho práce spočívá v tom, že na podzim poručí »svým« venkovanům: »Nyní vozte »moji« kukuřici!«

Kdo z příchozích uvidí v dědině dobytek, nemá ponětí, že převážný díl tohoto dobytka

nebyla patrna ubohost uhersko-rusínských venkovanů. Jest tak velikou, že musí každému padnouti do očí i bez jeho vůle. V. H.

бу, сей не має понятя, що переважна частина сеї худоби належить також до „торговельників“. Селянин годує її лише і уживає. В цілім Свалявськiм повіті є 6.500 коров і волів. З того належить до „торговельників“ 3.192 штук. В поодиноких громадах ще більша диспропорція. В Ганьковиці мають селяни 33 власні штуки, а до „торговельників“ належить 229 штук. В Волівци мають селяни 122, Жиди 226 штук. В Гукливім — селяни 160, Жиди 165 штук. В Кічорні — селяни 35, Жиди 81. В Перехресній — селяни 21, Жиди 46. В Сербівцях — селяни 50, Жиди 58. В Малих Ростоках — селяни 34, Жиди 88. В Верб'язі — селяни 56, Жиди 100. В Завадці — селяни 46, Жиди 150. В Тисовій — селяни 26, Жиди 60. В Котильниці — селяни 16, Жиди 70. В Вижній Бистрі — селяни 26, Жиди 70. В Мискарєвиці — селяни 11, Жиди 16. В Борсучині — селяни 5, Жиди 20. В Ляторці — селяни 61, Жиди 150. В Плаві — селяни 25, Жиди 30. В Рососі — селяни 10, Жиди 74. В Великих Ростоках — селяни 10, Жиди 74. В Ветлині — селяни 16, Жиди 65.

В таких обставинах нема вже ратунку для селян. Земля до половини в руках чужинців, що не є і не будуть ніколи Мадярами, що не є і не будуть хліборобами, що

patří též »obchodníkům«. Venkovan jej pouze krmí a užívá. V celém svaljavském okrese jest 6500 krav a volů. Z toho patří »obchodníkům« 3192 kusů. V jednotlivých obcích jest ještě větší nepoměr. V Hankovici mají venkované 33 vlastních kusů a »obchodníkům« patří 229 kusů. Ve Volovci mají venkované 122, židé 226 kusů. V Huklivém — venkované 160, židé 165 kusů. V Kičorni — venkované 35, židé 81 kusů. V Perechresné — venkované 21, židé 46. V Serbivcjach — venkované 50, židé 58. V Malých Roztokách — venkované 34, židé 88. Ve Verbjaži — venkované 56, židé 100. V Zavadci — venkované 46, židé 150. V Tisové — venkované 26, židé 60. V Kotylnici — venkované 16, židé 70. Ve Vižní Bystré — venkované 26, židé 70. V Myskarevici — venkované 11, židé 16. V Boršučině — venkované 5, židé 20. V Latorci — venkované 61, židé 150. V Plavě — venkované 25, židé 30. V Rosose — venkované 10, židé 74. Ve Velikých Roztokách — venkované 10, židé 74. Ve Vetlyni — venkované 16, židé 65.

Za takovýchto poměrů není záchrany pro venkovany. Půda jest z poloviny v rukou cizinců, kteří nejsou a nebudou nikdy Maďary, kteří nejsou a nebudou zemědělci, kteří pouze půdu vyssávají a vůbec jí nevzdělá-

суть лише землю, а ніколи її не справляють, що уважають сю землю за предмет торгівлі і покинуть її, скоро земля опустаруватіє. Жителі сих околиць мусять згинуть, земля мусить опустаруватіти, худоба що з року на рік чисельно зменьшає ся, пропаде.

Нарід, що не має ні землі ні худоби, якого судьба лежить у руках лихваря; нарід, що зависить від гумору і самоволі сего лихваря; нарід, розпитий нарочно і здеморалізований, якому вже ні сьвященник, ні війт не можуть прийти в поміч, а якого всякий адміністраційний урядник використовує і кривдить; нарід, якому взагалі ніхто в світі не подає помічної руки — сей нарід буде поступенно упадати матеріально і морально чим-раз низше, поки не загине.

Наколи, Ексцеленціо ¹⁾, думаєте допомогти сему народови, наколи хочете надолжити те все, що держава і суспільність тут за століття занедбали і по силам направити зло, яке натворено; наколи хочете в останній годині та в крайній небезпечности подати руку сим, що борються зі смертю і бодай одну їх частину спасти від загибелі, — то тут лише один вихід. Лишть на боці всякі паліятивні дрібні способи, і бе-

¹⁾ Тут треба розуміти міністра рільництва.

vají, kteří považují tuto půdu za předmět obchodu a opustí ji, když stane se neplodnou. Obyvatelé těchto krajin musí zahynouti, země musí zpustnouti, dobytek rok od roku číselně klesá, upadá.

Národ, který nemá půdy ani dobytka, jehož osud spočívá v rukou lichváře; národ, který závislý jest na humoru a samovůli toho lichváře; národ zúmyslně navyklý pijanstvu a zdemoralisovaný, kterému nemůže ani kněz, ani starosta poskytnouti pomoci, a kterého každý správní úředník vykořisťuje a jemu křivdí; národ, kterému nikdo v světě vůbec nepodá pomocné ruky — tento národ bude postupně upadati hmotně i mravně čím dále tím hlouběji, pokud nezahyne.

Jestliže, Excellence, máte v úmyslu pomoci tomuto národu, jestliže chcete napravit vše to, co stát i lidská společnost tu za století zanedbaly a dle sil napravit zlo, jež bylo způsobeno; jestliže chcete v poslední hodině a v krajním nebezpečí podat ruky těm, kteří zápasí se smrtí a i jen jednu jich část spasiti před záhubou, — tu jest jen jedna cesta. Nechat stranou všeliké nedokonalé drobné způ-

рїть ся за уздороелене цілого недужого організму.

Найперше треба подбати про довгоречинцевий кредит земельний, щоби піднести опять штучно обнижену вартість землі. Крім того треба подбати про короткоречинцевий особистий кредит. Опісля треба „вставити“ селянам розплодову худобу. Ся худоба остане поки-що власністю держави, а користь із неї припаде селянам. Дальше треба під проводом місцевих сьвященників з'організувати господарські селянські спілки. Над сими спілками треба розвести контролю, висилати туди мандрівних інструкторів, а поодинокі спілки злучити в одну цілість під надзором міністеріяльного комісаря. Організацію таку треба перевести (для проби і досьвіду) найперше в однім повіті. По році можна буде вже довести до того, що в сім повіті ні в одного господаря не буде вставленої „торговельником“ штуки товару, а довги його через те не зростуть. Се загіє селян до праці і ощадности. Селянин вибе ся з просоня, в яке попав. Він почує себе вільним, визволеним із лихварського ярма і набере сили і охоти до труду.

Дехто думає, що руський нарід фізично так занидїв, духово так нерозвитий,

soby a starati se o uzdravení celého neduživého organismu.

Nejprve třeba postarati se o dlouhodobý úvěr zemědělský, aby zvýšena byla opět uměle snížená cena půdy. Kromě toho třeba postarati se o krátkodobý úvěr osobní. Konečně třeba venkovanům »dát do stáji« plemenný dobytek. Tento dobytek zůstane, pokud možno, vlastnictvím státu, a výtěžek z něho připadne venkovanům. Dále třeba pod vedením místních kněží zorganizovati hospodářské rolnické spolky. Tyto spolky třeba podrobiti kontrole, vysílati tam zdatné instruktory a jednotlivé spolky sloučiti v jeden celek pod dozorem ministerského komisaře. Organizaci takovou jest potřebí provésti nejprve v jednom okrese (na zkoušku a pro získání poznatků). Po roce bude možno docílití toho, že v celém okrese nebude hospodáře, který odebíral by zboží od »obchodníka«, a dluhy jeho z toho důvodu nevzrostou. To podnítí venkovany do práce a vytrvalosti. Venkovan proběře se ze spánku, v jaký upadl. Pocítí, že jest volným, vysvobozeným z lichvářského jařma a načerpá síly a vůle do práce.

Kde kdo se domnívá, že rusínský národ fysicky tak upadl, duševně jest tak nevy-

а морально так занепалий, що вже неспосібний до ніякої праці і до тверезого, правильного життя. Хто так думає, сей не знає руського народу. Руський нарід у ґрунті душі добрий, слухняний, слівний і приличний. Він перейме ся поступом і він знає дуже добре, де лихо сидить. Тільки-ж у него неша снаги, щоби власними силами видобутись із теперішного положеня. Розуміє ся, що нині сей нарід неспосібний до ніякої роботи. Він же ж годує ся лише вівсяним оціпком, капустою, а в найліпшим випадку бульбою. Ся страна не подає йому фізичної сили і тривкості. Його організм немощний і нерозвитий. У війську, де його добре живлять, руський селянин не тільки сповняє свою службу на рівні з иньшими, але він витривальший від угорського подолянина, бо заправлений до біди. В Галичині, де руське населене в деяких околицях маєть ся ліпше, Русин розвиває ся духово дуже добре, понятливий і спосібний до всякої ручної роботи. За дві десятки літ змінять ся обставини в нашім Підкарпатю на ліпше, скоро тільки держава подасть його жителям скору і добру поміч.

Дехто сумніває ся, чи зможемо ми сей нарід для себе виховати, коли витягнемо його з теперішної біди. По моїй гадці по-

spělý a morálně tak porušený, že jest nezpůsobilý k nějaké práci a střízlivému (reálnému), pravidelnému životu. Kdo toho se domnívá, ten nezná rusínského národa. Rusínský národ v základě jest velmi dobrým, poslušným, dané slovo dodržuje a jest slušný. On sledovati bude cestu pokroku, neboť ví velice dobře, kde jest kořen jeho bídy. Nemá toliko snahy, aby vlastními silami vyprostil se z přítomného stavu. Rozumí se, že nyní národ ten není způsobilý k žádné práci. Živí se totiž pouze ovesným chlebem, zelím a v nejlepší případě brambory. Tato strava nedodává mu fysické síly a vytrvalosti. Jeho organismus jest sešlý a nevyvinutý. Ve vojsku, kde jest dobře živen, rusínský venkovan netoliko že plní svou službu na roveň s jinými, nýbrž jest vytrvalejším než uherský obyvatel nížin, neboť jest uvyklý strádání. V Haliči, kde rusínské obyvatelstvo v některých krajinách se má lépe, Rusín vyvíjí se duševně velice dobře, jest chápavý a způsobilý ku každé práci ruční. Za dvě desetiletí změnily by se poměry v našem Podkarpátí k lepšímu, poskytně-li toliko stát jeho obyvatelstvu rychlé a vydatné pomoci.

Kde kdo pochybuje, zda budeme moci tento národ výchovou získati pro sebe, když vyprostíme ho z nynější bídy. Dle mého

веде ся нам зблизити сей нарід до нас, наколи подамо йому передовсім ліпші житеві умови. Руське питане е на разі питанем жолудка. Ужие держава всіх своїх сил для поратованя сих людей, то ми зискаемо в них трудящих хліборобів.

Теперішна хвиля надобить ся до акції правительства в сім напрямі як найбільше. Вся публика прихильна акції і вижидає її від Вас, Ексцеленцію!

Сї карпатські верховини були колись пралісом. Ті, що викорчували і справили сю землю, ті, що тисяч літ зрошували її своїм потом і жиючи тут сповняли совісно свої горожанські і патріотичні обовязки в мирних чи воєнних часах супроти держави — ті хлібороби заслугують на державну поміч у сій тяжкій для себе хвили. Двигнути їх, лежить у державнім нашім інтересі.

domnění podaří se nám tento národ k sobě přiblížiti, když podáme mu především lepší životní podmínky. Rusínská otázka jest prozatím otázkou žaludku. Použije-li stát všech svých sil k zachránění těchto lidí, získáme v nich pracovitě rolníky.

Přítomná chvíle hodí se k akci vládní ve všech směrech co nejvíce. Celá veřejnost přeje akci a čeká ji od Vás, Excellence!

Ty karpatské hory byly kdysi pralesem. Ti, kteří vykáceli a upravili tuto půdu, ti, kteří po tisíc let svým potem ji rosili a žijíce tu, splnili své občanské a vlastenecké povinnosti v době míru i války vůči státu svědomitě, — ti zemědělcí zasluhují státní pomoci v této pro ně těžké chvíli. Pozdvihnouti je jest naším státním zájmem.

